

GRIN IGOR

JAFI
MESEORSZÁGBAN

BÉKÉSCSABA, 2005

GRIN IGOR

Jafi Meseországban

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 27.
Publications of the Museums of the County Békés 27.

Sorozatszerkesztő:

SZATMÁRI IMRE

Jafi Meseországban

Lakatos János sarkadi cigány népmeséi

Gyűjtötte, és bevezetéssel ellátta:

GRIN IGOR

Békéscsaba, 2005

BÉKÉS MEGYEI
ÖNKORMÁNYZAT
MÚZEUMOK
IGAZGATÓSÁGA

MUNKÁCSY
MIHÁLY
MÚZEUM

Szerkesztette:
GRIN IGOR

Lektorálta:
UJVÁRY ZOLTÁN

Fotó:
GRIN IGOR és LATORCAI JÁNOS

A borítón:

Lakatos János meseszerkesztő a mesemondói „igazmondó” székben

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A kiadványt támogatta:
Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

ISBN 963 7219 55 2
ISSN 0139-0090

Kiadja: a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2005
H-5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9. • Telefon/fax: 00 36 66 323 377
Honlap: www.bmmi.hu; www.munkacsy.hu • E-mail: mmm@bmmi.hu

Felelős kiadó: dr. Szatmári Imre megyei múzeumigazgató

Technikai előkészítő: Baksai Jánosné, Gulácsy Lászlóné
Nyomdai előkészítés: Molnárné Balázs Zsuzsanna
Nyomta és kötötte: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

Bevezetés

Békési és sarkadi mesemondók

Az alföldi magyarság népköltészetének műfaji, tematikai gazdagságára elsőként KÁLMÁNY Lajos hívta fel a figyelmet munkásságával. Emberöltőnyi gyűjtői tevékenységének köszönhetően vált ismertté, hogy az Alföld tág térségein – így annak délkeleti, békési részén is – értékes epikus néphagyományt – ezen belül népmesekeincset – őriztek meg emlékezetükben az itt élők.¹ Gyűjtésének csak töredéke jelenhetett meg, legnagyobb része máig kiadásra vár, így nem válhatott közkinccsé, sem a feltárást serkentő erővé. Hasonló sorsra jutott a Mezőkovácsházán gyűjtő BALÁS Gyula hagyatéka is. Többek között ezek a körülmények is hozzájárultak, hogy az Alföld, s benne Békés megye népmesehagyományáról sokáig kedvezőtlen képet őrzött a kutatás.²

Pedig KÁLMÁNY hatalmas anyaga csakúgy, mint a Magyar parasztmesék című gyűjteményben közreadott, Békés megyei, Gyopároson illetve Mezőkovácsházán gyűjtött népi alkotások³ vagy a nemzetiségek által is lakott településeken fel-felbukkanó magyar és nemzetiségi nyelvű gyöngyszemek ellen szólnak ennek a vélekedésnek. Helyesebb tehát a kutatás ebbéli adósságáról, semmint a nagytáj „meseszegénységéről” beszélni!

Népi alkotók sora élt és él ma is vidékünkön. Példaként elég csak a románul és magyarul egyaránt meggyőzően fogalmazó, kiemelkedő méhkeréki román mesemondó individuum, GURZĂU Vasile, illetve FARKAS Andrásné DRÁGOS Zsófia nagybánhegyesi, szlovák és magyar nyelven kitűnően mesélő szlovák asszony nevét említenünk.

¹ Erről tanúskodik – egyebek között – a BERZE NAGY János-féle típusmutató KÁLMÁNY Lajostól átvett forrásértékű alföldi adatainak sokasága. BERZE NAGY J. 1957.

² DÉGH Linda az Alföld „népköltési szegénységében” látja annak az okát, hogy „A kutató nem is igen merészkedett e területre, ahol sok türelem és szívós munka után is gyakran eredménytelenül kellett távoznia.” DÉGH L. 1962. 4. p. In: DÖMÖTÖR Á. 1962.

³ A kötetben tíz reprezentatív népmese tanúskodik a Békés megyei népköltészet gazdagságáról. Egy közülük KÁLMÁNY Lajos gyopárosi, kilenc BALÁS Gyula mezőkovácsházi gyűjtéséből való. Mind a tíz népi szöveg első alkalommal jelent meg itt nyomtatásban. ORTUTAY GY.–KATONA I. 1956.

Azt hihetnénk, hogy e pozitív példákat a népmese iránti érdeklődés felerősödése hozta a felszínre, holott e gyűjtemények létrejöttét elszigetelt és – bizonyos fokig – véletlenszerű vállalkozásoknak köszönhetjük.⁴

Tény, hogy e fontos, a népi képzelet szárnyalását és a kisebbségek anyanyelvének erejét (vagy éppen ellenkezőleg: hanyatlását) sikerrel dokumentáló műfajt korunkban sem részesítette jelentőségét megillető figyelemben a kutatás.

A feltárás elmaradásának okai között – egyebek mellett – a hazai nemzetiségek népköltészeti hagyományaival kapcsolatos szépsziszról is szólnunk kell. Nemzetiségeink népköltészetének mélyfúrása még a hatvanas években is váratott magára, s nem egy jeles kutatónk sokáig megkérdőjelezte a kisebbségi színhagyományok autentikus voltát.

A népmesének, ennek a fontos népköltészeti műfajnak hosszan tartó mellőzöttségéhez szilárd alapot adott a népmese lenézettsége, amelyre többen is rámutattak.⁵

A jelenség meglétét Békés megyei, nemzetiségi tapasztalatok is megerősítik. Mint kiderült, pontosan ez volt az oka annak is, hogy évekig nem derült fény KRUPA András kitűnő nagybánhegyesi adatközlője, *Zsofka néni* kötetnyi kétnyelvű mesét eredményező mesemondói tudására.⁶

Mégis, miből fakad a „mese” többszörösen megtapasztalt lenézettsége?

A népmese egyik, talán legfontosabb ismérve, hogy szinte „kötelező” elvárásként fogalmazódik meg benne a változtatás vágya, a mesehősök életének jobbra fordítása iránti igény. Mesélő és hallgatósága ebbéli várakozásában „egy-élményű és egy-kívánságú közösséggé” forr össze.⁷

Mindennapi jelenség, hogy a mesét nem kedvelők körében merev elutasításra talál ez a fajta, a változásban reménykedő, korszerű kifejezéssel élve: pozitív gondolkodás. Sokan vélik úgy, hogy ez, a fantasztikumnak teret engedő műfaj, azzal, hogy az ábrándok világában tartja a mesélőt és hallgatóságát, valójában eltérít a mindennapi gondok cselekvő megoldásától.

⁴ A Délkelet-alföld kétségtelenül legterjedelmesebb repertoárú kétnyelvű mesemondóinak anyagát DOMOKOS Sámuel és KRUPA András adta közre. DOMOKOS S. 1957., KRUPA A. 1984.

⁵ HONTI János úgyszólván a műfaj sine qua non-jának tartja a mellőzöttséget: „Mert nem véletlen, hogy a »mese« szónak minden nyelvben van valami lekicsinylő, valami gúnyos, valami megvető mellékíze.” HONTI J. 1962. 63. p. A népmese lenézettségéről lásd még: BÁLINT S. 1975. 18. p.

⁶ „A hallgatásának legfőbb oka az lehetett, hogy Nagybánhegyesen, sőt ezen a tájon a szlovákok körében már évek óta nem él a mesemondás, talán lenézett dolognak is tekintik. Ezért tartotta feleslegesnek, hogy erről egyáltalán szót is ejtsen.” KRUPA A. 1984. 9. p.

⁷ HONTI J. id. mű 72. p.

A mese tehát – e vélekedés szerint – cselekvésre serkentés helyett mintegy tétlenségre kárhozzat, s ez már bőven elegendő indok a műfaj elutasítására a racionálisan, anyagelvűen gondolkodók körében, akik a materiát abszolút kategóriának tekintik. Ennek az anyagi bőséget lényegesnek tartó, fontos értékül választó gondolkodásnak a közelmúltig egyedülállóan erős, már-már megkérdőjelezhetetlen volt (napjainkban változó) a státusa. Igaz: mesemondóinkról ritkán jegyezték fel, hogy dúskálnak a földi javakban. Ők, akárcsak Lakatos János, főleg lelki gazdagságukkal büszkélkedhetnek.

A diaszpórában élő kisebbségeink esetében még egy fontos mozzanat, a meggyengült anyanyelv mindenkori állapota, olykor a hordozó nemzeti-szigetnyelv erőtlensége, s az ebből fakadó adatközlői bizonytalanság is hozzájárult a műfaj kutatásának elmaradásához.⁸

Ami mármost a cigányok körében fennmaradt népmesék gyűjtését illeti, külön nehézséget jelent a nem cigány származású és/vagy anyanyelvű gyűjtő számára az elfogadtatás és beilleszkedés. Közismert ugyanis, hogy a hazai cigányság hagyományos kultúráját feltáró nem cigány kutatóknak halmozott kutatási nehézségekkel kellett számolniuk még a közelmúltban is; a kutatók által megfogalmazott gondolatok a cigány mesegyűjtésre is érvényesek.⁹

Az általunk megtapasztalt, tanulságos gyűjtési nehézségekről munkánk következő fejezeteiben számolunk be.

A hazai cigánykutatás egyik úttörője, ERDŐS Kamill a Békés megyei cigányokat bemutató, 1959-ben megjelent tanulmányában „hálás, szép és élvezetes feladatnak” nevezi a békési cigány népmesék kutatását, ilyen munkálatról azonban nem tud.¹⁰

Ezért különösen becsesek azok a Békés megyei eredmények, amelyek az itteni cigány népköltészeti kutatás eredményességét jelzik. A békési kutatók közül L. SINKÓ Rozália publikálta LOLLO címmel az első és mindmáig egyetlen, itteni cigány népmeséket és népmondákat is felölelő reper-

⁸ A kislétföldi horvátok körében megtapasztalt jelenség. GRIN I. 1988. 91. p.

⁹ VEKERDI Józsefet idézzük: „...a paraszti kultúrák vizsgálatára kidolgozott kutatói módszerek nem alkalmazhatók változatlanul a cigány népi kultúra felderítésére... Egyetlen megbízható módszernek a spontán megfigyelés, a cigányság mindennapi életébe való közvetlen bekapcsolódás, a cigány családok körében szerzett benyomások gyűjtése bizonyult.” VEKERDI J. 1989. 8. p. Hasonlóan az adekvát kutatási módszerek kidolgozását sürgeti UJVÁRY Zoltán. UJVÁRY Z. 1994. 32. p.

¹⁰ „Mesélni is igen szeretnek. Meséik között – eddig soha le nem írt – mesetípusokra bukkanunk. Sajnos, Békés megyei cigánymesék gyűjtésével, rendszerezésével – tudomásom szerint – senki sem foglalkozik. Pedig igen hálás, szép és élvezetes feladat.” ERDŐS K. 1989. 69. p.

toárt.¹¹ E kötet is, tulajdon tapasztalatunk is jelzi, hogy cigányaink hagyományos népi műveltségének megőrzése nem igényli a roma nyelv feltétlen ismeretét.¹²

Sarkad, a korábban Dél-Biharhoz tartozó egykori hajdútelepülés, ma megközelítően tizenegyezer lelket számláló, feltörekvő kelet-békési kisváros, amelynek történetét a jeles történész, MÁRKI Sándor írta meg.¹³

A város lakosságának mintegy tíz százaléka, ezer-ezerkettőszáz lélek cigány nemzetiségű. A közülük való Lakatos János személye, felfedezés-számba menő magyar nyelvű, mintegy harminc felgyűjtött meséje révén újabb adatokkal gazdagodhatnak idevágó ismereteink.¹⁴

Ez annál inkább fontos, mert a településen élők orális hagyományairól mindmáig kevés munka látott napvilágot.

DÖMÖTÖR Ákos két sarkadi mesemondó, KOMÁDI Ferenc és BONDÁR Károly huszonnégy rövid lélegzetű népmesei alkotását adta közre korszerű szemlélettel a hatvanas évek elején, ezzel az elsők között cáfolta meg, hogy szűkebb pátriánk „meseszegény” térsége hazánknak.¹⁵ Legutóbb SZENDREI Eszter publikált innen fontos, a török korhoz kapcsolódó népmondai adatokat.¹⁶ A magunk gyűjtéséből előzetesen két Lakatos-mesét adtunk közre.¹⁷

Jelen munkánkkal tehát egy, a Békés megyei Sarkadon élő, cigány nemzetiségű, de magyar nyelven mesélő idős alkotót, LAKATOS János meseszerkesztőt kívánjuk bemutatni, egyben csökkenteni szándékozunk a kutatásnak az alföldi magyar nyelvű népmesehagyománnyal szemben fennálló adósságát.¹⁸

¹¹ SINKÓ R., L. – DÖMÖTÖR Á. 1990.

¹² A cigány néprajzi kutatás feladatairól szólva EPERJESSY Ernő sem tartja a származást az eredményesség előfeltételének. EPERJESSY E. 1994. 22. p.

¹³ MÁRKI S. 1977.

¹⁴ Meseszerkesztőnk az ún. romungro romákhoz tartozik, így természetes nyelvi közege a magyar, jóllehet roma nyelven is képes kommunikálni, akárcsak – korlátozottan – azon kisebbségek nyelvén, amelyekkel munkavállalásai során tartósabban érintkezett. A hazai cigány dialektusokról lásd bővebben: ERDŐS K. 1989.

¹⁵ DÖMÖTÖR Á. 1962.

¹⁶ SZENDREI E. 1996.

¹⁷ GRIN I. 2002. 379–406. p.

¹⁸ Bár az utóbbi évtizedekben a népmesekutatásban tapasztalható elmozdulás, az főként a nemzetiségi kutatását érinti. Így a Békés megyei magyar népmesékről szólva lényegében változatlan érvényű KRUPA András KOVÁCS Ágnesre való hivatkozása: „A Békés megyei magyarság népmesekincséről keveset tudunk. Mint Kovács Ágnes írja a Jegyzetekben, az itt gyűjtött mesék száma nem éri el a százat sem.” KRUPA A. 1984. 11. p.

A gyűjtés körülményei

„Ez a mese egy olyan dolog,
hogy erre mindenki kíváncsi.
A mese az unalom elűzője.”¹⁹

Lakatos János, alias *Jafi*, alias *Serif* az 1970-es évek elején bukkant fel a Munkácsy Mihály Múzeumban. Mondanunk is felesleges, hogy nem mesemondó tudásával hívta fel magára a múzeumiak figyelmét.

Bátor fellépése, barátságos, az átlagosnál közvetlenebb viselkedésmódja és a személye árasztotta sajátos derű megnyitotta számára a múzeumi szervezet akkori igazgatójának, *Dér Lászlónak* a szívét. Ennél fogva 1972-től néhány éven át több-kevesebb rendszerességgel megfordult a békéscsabai múzeumban, s ilyenkor meglátogatta a kiállításokat, alkalomadtán pedig beszédbe elegyedett az intézmény munkatársaival. A beszélgetések során kitűnt számottevő helyismerete, a mezőgazdasági munkákban való jártassága, s az, hogy ő maga afféle vezető ember, „*függetlenített brigádvezető, főállalkozó*”. Erre a körülményre később visszatérünk még.

Kezdettől fogva szembetűnő volt Jafi régészet iránti érdeklődése. Ezzel összefüggésben gyakran hangoztatta vágyát, hogy amatőr régész lehessen. Pontosítandó fenti állításunkat, ki kell mondanunk, hogy nem annyira a sokat sejtető cím vonzotta, sokkal inkább az ennek birtokában kifejezteni kívánt régészeti tevékenység legalizálásának óhaja.

A „*hetedik napon, hetedik gyermekként*” megszületett Lakatos János ugyanis egyike a múzeumban meg-megforduló kincslátóknak. Azon ritka emberek közé tartozik, akik világosan látják a föld alá süllyedt, ott évszázadok óta rejtőzködő nemesfémeket, és gyakorta hoznak hírt hatalmas aranykészletekről, de ezekből mintát hozni nem tudnak,²⁰ mivel „*oda komoly gépek kellenének*”. Helyesen sejtí az Olvasó, hogy e komoly, mélyre lenyúló tudó gépek hiánya a kizárólagos oka annak, hogy a múzeum

¹⁹ LAKATOS János vélekedése a népmese funkciójáról.

²⁰ A „minta” múzeumba hozatalának és bemutatásának feltételül szabása a fentebb említett, néhai megyei múzeumigazgató, DÉR LÁSZLÓ nevéhez fűződik, aki ily módon kezelte a „holtbiztos” kincslelőhelyek múzeumi feltárására vonatkozó, ismétlődő javaslatokat.

aranykészlete nem gyarapodott látványosan a soron következő években, évtizedekben.

Megfigyelhettük, hogy fiatalabb éveiben a kincskeresés vágya a jó idő beköszöntével felerősödött Lakatosnál. A kényszerűen hosszú téli pihenő alatti erőgyűjtés a tavasz beköszöntére tettrekészségét rendszerint a megszállottságig fokozta. Úgy látjuk, hogy a kincskeresés motivációja – eltekintve intenzitásának hullámvázától – azért állandósulhatott nála, mert reálisan elérhető életlehetőségei, a sarkadi társadalomban elfoglalt helye nem igazán elfogadható számára. E körülmény meséiben is tükröződik: meséinek hősei rendkívüliségükkel a mesemondó egyfajta kompenzációs vágyát fejezi ki.²¹ Makacsul ragaszkodva kincslátó képességei valóságosságához, ezen a helyzeten próbál folyamatosan változtatni. Ebbéli motivált-ságát az is fokozza, hogy Sarkad és más Békés megyei települések nem roma társadalmának több tekintélyes, ugyanakkor – fogalmazzunk úgy – a romantika által az átlagosnál befolyásolhatóbb tagja nem utolsó sorban kincslátó képességei okán fogadta köreibe Lakatost.

A nyolcvanas évek elején egyre ritkábbá váltak Jafi látogatásai, míg végül végleg elmaradni látszott. Múzeumbaráti köri tagságát a régészeti szekciójában azonban folyamatosan fenntartotta, s távolmaradásának idején is megjelent az év vége felé, tagságát megújítandó. A kapcsolattartásban kimerülő ragaszkodása máig jellemző vonása a múzeumhoz való viszonyának.

Az évtized vége felé számunkra véletlenszerűen derült fény a szót jól forgató idősödő ember mesemondói kvalitásaira.

A mesetudásra vonatkozó kérdésünk kapcsán derült arra fény, hogy az aranykutatás mellett a mesemondás, az ő szavával élve: a *meseszerkesztés* a legkedvesebb foglalatossága. Igen jellemzőnek tarthatjuk, hogy kérdésünkre határtalan önbizalommal Észak nagy mesemondójához, ANDERSEN-hez hasonlította magát:

„Anderson, a mester fia annyi hozzám, mint a világon egy szem eső. Anderson csak úgy tanulgatott, én olyat tudok mondani, amit sajátilag szerkesztek, akit soha feldolgozni nem tudnak. Olyan mese, ami még nem volt papíron...”

²¹ Nem egyedülálló e jelenség: hasonlóan rendkívüliek Cifra János legtöbb meséjének szereplői. Lásd bővebben: NAGY O. 1991. 24–27. p.

A későbbiekben, a *Mesekirálynál* c. meséjében bevallja, hogy a nagy dán mesemondó őt megelőzve járta ki a meseszerkesztők tündérországbeli iskoláját. Ezzel – korábbi önmagának is ellentmondva – közvetve bár, de jelentősen enyhít az Andersenre nézve kevésbé pozitív megítélésén. Válasza a mesemondó individuum meghatározó fontosságú személyiségjegyre: egójának, relatív énjének erejére derít fényt. A „*sajátilag szerkesztés*” nála alapvető minősítő tényező: azokat a mesemondókat becsüli igazán, akiknek tudása – az övéhez hasonlóan – nem merül ki begyakorolt szövegek „felmondásában”.

A hazai cigány népesség körében végzett néprajzi gyűjtés nehézségeiről korábban írottak igazolódtak Jafi húszegynéhány meséjének²² egybegyűjtése során.

Sarkadi meseszerkesztőnk az általunk rögzített meséinek számát tekintve nem fogható az ERDÉSZ Sándor által felfedezett, kiemelkedő cigány mesemondóhoz, ÁMI Lajoshoz.²³ Személyisége – amennyire ez Erdész jellemzése alapján megítélhető – meglehetősen eltér a szamosszegi mesemondótól. Mégis – minthogy mindketten etnikumuk hagyományos műveltsége fontos rétegének letéteményesei – önkéntelenül adódik összehasonlításuk lehetősége.

Áminak több mint harmadfél-száz meséjét gyűjtötte fel és jelentette meg a kitűnő szakember.²⁴ Az éjjeliórként dolgozó mesemondó – a megismerkedés fázisától eltekintve – készséges partnernek, serény elbeszélőnek bizonyult, szívesen fogadta otthonában a néprajzkutatót, s már az első két hónap leforgása alatt, pihenőidejében százötvennél több népmesét mondott magnetofonra, miközben kettejük között napról napra szorosabbá vált a barátság.

Személyiségéből, Ámiénál érzékelhetően nyugtalanabb, vibrálóbb természetéből következően Lakatos János mesélésre foghatósága jóval ritkábbnak bizonyult. Ebben minden bizonnyal a megismerkedésünk idején űzött kenyérkereső foglalkozása, az átfogó tájékozottságot feltételező, szervező-irányító, munkacsoport-vezetői tevékenység is közrejátszott. (A „függetlenített brigádvezető, fővállalkozó” Jafiról írásunk másik fejezetében szólunk bővebben.)

²² A kézirat lezárását követően újabb néhány meséjét rögzíthettük, számuk meghaladja a harmincat.

²³ ERDÉSZ S. 1968. I–III.

²⁴ Összesen 262 népmesét rögzített a gyűjtő. ERDÉSZ id. mű. Bevezetés. 8. p.

Tevékeny, gyakori helyváltoztatással, sok utazással járó életforma volt az övé, s emiatt ritkán estek találkozónk. A téli, pihenő, a mesemondásra csábító időszak kivételesen kedvező alkalmával sem élhettünk, mert mesemondónk ilyenkor visszavonult a Gyepes parti otthonába, amelyet örömmel kerestünk volna fel, ám ettől Jafi következetesen elzárkózott. Fentiek miatt mesemondói kedvét – különösen a nyolcvanas-kilencvenes években – sajnálatosan ritkán tapasztalhattuk meg. Az utóbbi néhány év kivételével, amikor is – előzetes megállapodást követően – egy-egy alkalommal el lehetett őt hívni a megyeszékhelyre, évente átlag két alkalommal mesélt, egy-egy ülésben egy, ritkán két mesét mondott el.

A mesemondás hírére Ámi otthonában népes hallgatóság gyűlt egybe. Az érdeklődők ösztönző jelenlétének jótékony hatását korábbi életszakaszában Lakatos sem nélkülözte; a hallgatóság meseszeretete sarkallta őt – mint látni fogjuk – újabb és újabb tündérmeséinek megszerkesztésére. Bár békéscsabai meseinterpretációi kivétel nélkül érzelemgazdagnak mondhatók, e közeg kényszerű hiányának is része lehet abban, hogy két mesemondási alkalom között hosszú hónapok, olykor évek teltek el. Tagadhatatlan, hogy a mesemondót lényegében mindvégig a gyűjtő kizárólagos társasága inspirálhatta. Egyetlen alkalommal fordult elő, hogy egy középiskolai tanár, NAGY Sándor jelenléte és őszinte érdeklődése tette meghittebbé a múzeumi dolgozószoza légkörét.

Semmiképpen nem tekinthetjük tipikusnak a gyűjtés időtartamát. Fentebb említettük már, hogy Ámi négy nap alatt tizenhat tündérmesét mondott magnetofonra, nem egészen két hónap alatt százötvennél több mesét lehetett rögzítenie a gyűjtőnek.

Lakatos János negyven-ötven mesét ígért, ám az ő tudatosan hosszúra szerkesztett meséi, ahogyan tapasztalhattuk, nehezebben születtek meg, mint Ámi Lajos alkotásai. Az is igaz, hogy napjainkra megkopott az ötvenes években még szenzációszámba menő mágneses hangrögzítés varázsa, s nem nehéz belátni, hogy akkoriban maga a technika is sarkallhatta a mesemondót, hogy minél több alkotását őrizhesse meg a szalag.²⁵

Jelenünkben azonban megszokottá vált e masina, és csakis a mese esetleges megszakítása után, az elkalandozó fantázia visszatérítésére szoktunk behallgatni az utolsó néhány mondatba, hogy Jafi megtudja, hol kell folytatnia hősei történetét.

²⁵ A magnetofon e bűvös erejét magunk is megtapasztalhattuk, amikor a múlt század hatvanas éveiben, a kislétföldi horvátok körében gyűjtöttük szakdolgozatunk népköltészeti anyagát. GRIN I. 1968.

Jóllehet, az itt közreadott narratívumokat másfél évtized szorgalmazott gyűjtéseivel sikerült felgyűjteni, a mesegyűjtést a kötet anyagának lezárása után is folytatnunk kell, hiszen az idős ember időről-időre véletlenszerűen fel-felbukkan, s ilyenkor elmondja legújabb szerkesztésű meséjét. Legutóbbi, a múlt év decemberében tett látogatása alkalmával hat, újabb alkotás címét sorolta fel, ígéretet téve a *Vaskalapos János*, a *Jégország királya*, a *Sötétség országa*, a *Fanyűvő Péter*, a *Nap és a Hold elrablása*, a *Felhők menyasszonya* című mesék közeljövőben való elmondására.²⁶ Ez év áprilisában pedig a *Kigyófűtta Veres János vitéz* kalandjait elbeszélő mese közeli elmondását helyezte kilátásba. A megbeszélte időpontok be nem tartásában elmondása szerint minden esetben nyomós okok játszottak közre. A cím szerint említett hét szerkesztett meséből ötöt nem mondott még magnetofonra.

Amint az a fentiekből látható, Lakatos János teljes mesekészlete nehezen mérhető fel. Nem vitatható azonban, hogy önnön mesemondói képességéről adott, már-már szerénytelennek tűnő állításait jórészt igazolta, s hogy személyében elemi erejű, eredeti tehetségű mesemondó individuumot, számos eredeti történet szerkesztőjét tisztelhetjük.

²⁶ Az első két mese szövegét azóta rögzíthettük és kötetünk anyagába felvettük.

Lakatos János életpályája

„Tanulásnak tudás az ára,
A tudásból fakad a jólét!”²⁷

Sok évre visszatekintő, sajátos barátsággá nemesedő kapcsolatunk során többször tettünk kísérletet pályájának, életkörülményeinek, otthonának megismerésére. Annak ellenére, hogy Jafi számos alkalommal adta jelét ragaszkodásának, magánéleti szférája következetesen tabu maradt. A megismerés tilalma elsősorban életkörülményeire, otthonára vonatkozott.

Arra kell gondolnunk, hogy elzárkózását egyfajta keserű büszkeség motiválja. A világban korábban meglehetősen biztonsággal tájékozódó, saját társadalmi rétegéből foglalkozása révén időlegesen kiemelkedni képes „függetlenített brigádvezető-fővállalkozó” többé-kevésbé kiegyensúlyozott anyagi körülmények között élt. Jólétének öltözködésével is jelét adta. Erre (a rendszeresen munkát vállaló romákhoz hasonlóan) súlyt fektetett. Választékos ízléssel kialakított ruhatárának, ápoltságának köszönhető megjelenése elősegítette számára a magasabb társadalmi rétegek képviselőivel való zavartalan kapcsolattartást, ami végső soron korábbi, jobb egzisztenciája kiépítésének alapja volt.

A rendszerváltozással beállott fordulat nyomán az akkor már nyugdíjas korú férfi pozíciót veszített, és hátrányos helyzetbe került. Jafit idős korára elérték a gondokkal terhes napok. Gyepes menti,²⁸ szüleitől örökölt házikójának – melyet *A Mesekirálynál* c. meséjében is megörökített – állaga reménytelenül megromlott. Az épület egyik fala megroppant, ezért sem kívánta lefotografálását, sem pedig meglátogatását.

A fentiek miatt a meseszerkesztő mozgalmas pályaképének csak egyes, az általa elmondottakból kiragadott elemeit tárhatjuk az Olvasó elé.

²⁷ Lakatos János kedvelt, gyakran hangoztatott bölcs szólása.

²⁸ Ér, folyócska neve Sarkad határában.

Édesanyja, Lakatos Ilona hét gyermeknek, hat leánynak, majd 1926. szeptember elsején egy fiúnak, Jánosnak adott életet. Édesapját *Farkas Jánosnak* hívták, tollgyűjtéssel és értékesítéssel foglalkozott. A gyermekeknek az édesanya viselte gondját. Féltő szeretetének a meseszerkesztés tudományának megszerzését leíró meséjében állít emléket: a Meseországba elindulni készülő nyolcéves gyermekét, Jafit akként kívánja megmenteni az úton reá leselkedő veszedelmektől, hogy nagynénjére, majd tanító nénijére bízza őt.

A valóságban azonban nem sokáig látogathatta az elemi iskolát. Minthogy ő az egyetlen fiúgyermek, és az apa nélküli család nem tudja nélkülözni a cseperedő Jafi munkáját, nincs módja iskolába járni.

„Akkor nem köteleztek, hogy menjek iskolába, mert az urak dolgát vitte az árvaszék, meg a hivatal.”

A meséléssel egészen fiatalon, nyolcéves korában ismerkedett meg *Circuzák* meseestjén. Ettől kezdve maga is mesélővé, szerkesztővé kíván lenni. A mese – úgy érzi – vele született adomány, amit megtanulni nemigen lehetséges. E meggyőződésétől függetlenül szükségét érzi a tanulásnak, s igyekszik pótolni a gyermekkorában kényszerűen elmulasztottakat. Az elemi iskola osztályait már tizenhat-tizenhét évesként járja ki, szeretettel említett tanító nénije, *Rozslajai Vilma* keze alatt. A katolikus egyház által gyűjtött adományokból ruházkodott. *Rác Pál* atya viselte akkoriban a nincstelen sarkadi cigánygyerekek gondját.

Leventeként egy tiszthelyettes felesége napi egy pengőért megfogadja disznót etetni. Amikor csak lehetett, szívesen olvasott. Elevenen él emlékezetében egy 1935. évi Dante-kiadású, a tiszthelyettesnétől kölcsönkapott „piros csillagos” könyv, amelynek címlapján két katona volt látható, s amely nagy riadalmat keltett a családjában. Az ismeretlen munkában számos prófécia volt olvasható a Vörös Hadseregről, a nejlonkorszakról, az időjárás összekuszálódásáról, a nemek külső hasonulásáról, a sárga veszedelemről és egyebekről.

Hasonló feltételekkel, napi egy pengő fizetséggel alkalmazta a *Képiró Gőzmalom* tulajdonosa, akihez jószágot gondozni járt reggel-este. Itt négy évig volt alkalmazásban.

Ezt követően a *Neumann János* nagyságos úr tulajdonában lévő *Dénesi-uradalomban* vállalt mezőgazdasági munkát. Ebbéli jártasságát a megyesegyházi Mezőgazdasági Iskolában alapozta meg, amelynek – elmondása szerint – két évig volt diákja.

Az uradalomba tavasztól őszig járt acatolni, kapálni meg egyelni. Az acatolásért egy pengő hatvan fillért, a nagykapálásért kettő hatvanat, egy kiló kenyeret, negyed kiló zsírt fizetett az uradalom. Kérdésünkre, hogy a munkát követő esti órák alkalmat adtak-e a mesélésre, kiderült, hogy itt nem volt alkalom erre. Az alkalmi munkavállalóknak reggeltől-estig keményen kellett dolgozni, estére már fáradtak voltak.

Jellemzőnek tartjuk, hogy szalmán aludtak. A pallérok hajtották, olykor meg is ütötték őket. Aki nem dolgozott, azt hamar elküldték. Őt nem fenyegette ilyen veszély, mert – akárcsak sorstársai – jó munkásnak számított:

„...a sarkadi cigányok nagyon szorgalmasok voltak... én is tudok kaszálni, az én földemet én munkálom meg.”

A II. világháborút megelőző években társaival a RIZS Rt.-ben, meg a nagyobb gazdánál vállalt munkát. Elmondása szerint akkoriban a cigányok főként vályogvetéssel, tapasztással és alkalmi zenéléssel keresték meg kenyerüket:

„Vót a vályogvetés, a tapasztás, a hegedülés. Jártak kocsmába, betérő zenészek vótak. Vót, aki vályogot vetett tavasztól őszig.”

Ezekkel a munkavállalásokkal Lakatos János a megszokottól némi képp eltérő útra lépve, saját fajtájának a korábbinál nagyobb megbecsülését élhette meg. A felszabadulást követő változásokat tudakoló kérdésünkre így válaszolt:

„1945 olyan nagy változást nem hozott, csak küzdöttem tovább a mindennapi kenyeremír...”

Feltehetőleg pozitív munkavállalási tapasztalatain felbátorodva, no meg a helyi, szűkös életlehetőségeknél jobbakat keresve vette később, a háború befejezését követően a fővárosba az irányt. No persze, némi kalandvágy is közrejátszhatott ebbéli döntésében.

Egyebek között a Tollgyárban, az Épületelemgyárban, a Vizafoki pályaudvarnál dolgozott. Fővárosi életének színes epizódja volt a „*Két vallomás*” című filmalkotásban való statisztálás. Mesélő kedvét csakhamar felfedezték a környezetében élők, s mesélésre buzdították. Egy bizonyos *Veronika* néni-nél jöttek össze a mesére szomjazók. Erről így beszélt:

„Ott dolgoztunk a Tollgyárban, ott aztán meséltem! Nem tanított senki, saját agyamból, eszmémből (meséltem). Ott is, Veronika néninél (is), bejöttek oda sokan este. Vettek szivart: – Mesélj! Akkor aztán meséltem. Aztán, mikor hazajöttem más, este eljöttek hozzám: – Mesélj, veszünk neked szivart! (Mert mindig szivaroztam, meg csibukoltam.) Itthon beleformáltam magam abba, hogy saját elmém alapján megkezdtem a mesét szerkeszteni, (és szerkesztek) a mai napig.”

Pályája legsikeresebb szakaszának a hetvenes években kezdődő, nagyjából két évtizedet átfogó fővállalkozói korszakát tartja Lakatos János. Ez alatt az idő alatt az ő tiszte volt a emberek szervezése, felfogadása, s ő is felelt azok munkájáért.²⁹ Általában 30-40 fős, vegyes nemzetiségű munkacsoport élén állott Jafi.

„Román, tót, cigány, magyar vót a csapatban.”

A csapat gerincét mindig a sarkadi cigányok adták:

„Sok vót a sarkadi cigány, általában hatvan százalék vót a cigány. Negyvenből 20-22 vót a cigány.”

A legnagyobb csapattal a Hidasháti Állami Gazdaságnál szerződött: itt 136 ember munkájával segítették a betakarítást.

A mesemondás életének ebben az időszakában gyakori foglalatosságává, kedvelt kötelezettségévé lett:

„Vót olyan hiszti a határban, hogy könyörögtek: – Veszünk neked szivart, veszünk neked bort, ledugaszoltat, ebéd van, meséljél egyet!

Megettem a kis enivalómat, leültünk a partra, oszt elkezdtem mondani azokat a meséket is, amelyeket Ön³⁰ még nem tud. Meséltem nekik egy óraker, meséltem több napon át. Akkor azt mondtam: – Este ne gyertek hozzám, mert fáradt vagyok. És így jött létre, hogy van, ahun Mesés Jancsinak hínak!”

Mint fentebb utaltunk rá, a rendszerváltozás nyomán kedvezőtlen változások állottak be Jafi életében. Ebben mind a szövetkezeti termőföldek magántulajdonba kerülése, mind előrehaladott életkora közrejátszott. Nehéz megmondani, hogy a két ok közül melyik nyomott többet a latban.

²⁹ Néhány Békés megyei helyszín, ahol Lakatosék idénymunkát végeztek: Békéscsaba: Május 1. téesz, Lenin téesz, Szabadság téesz, Csárdaszállás, Bakuczpuszta, Nagybánhegyes, Magyarbánhegyes, Pusztáotlaka, Medgyesegyháza, Almáskamarás, Gábortelep.

³⁰ Az egyszemélyes hallgatóság, a gyűjtő megszólítása.

Annyi azonban bizonyos, hogy a mezőgazdaságban viharos gyorsasággal bekövetkezett tulajdonosváltások megrendítették a „függetlenített brigádevezető-fővállalkozó” addigi helyzetét és jól kiépített, több évtizeden át sikerrel működtetett kapcsolatrendszerét.

Ezzel az elvállalt nyári munkák közös pihenőiben egykor rendszeresen felhangzó népmesék továbbadásának lehetőségei Jafi számára egyik napról a másikra megszűntek.

Mindez közvetlenül és végzetesen befolyásolta, megcsappantotta a lakatosi népmesekincs közvetítésének lehetőségeit és fennmaradásának esélyeit. A népmesei hagyomány továbbélési feltételeiről szólva nem feledkezhetünk meg a követők hiányáról sem. Nem csekély tehetséget feltételez ugyanis a meseszerkesztő általában több szálon futó, a magyar népmesei hagyomány alapos ismeretéről tanúskodó, nemegyszer terjedelmes történeteinek újraalkotása vagy akár „csak” memorizálása.³¹

Jóllehet, a korábbi mesélési alkalmak gyakorlatilag megszűntek Lakatos János mesemondói működése egykori, legkedveltebb helyszínén, Sarkadon is, mesemondónk a város ezer-ezerkettőszáz lelket számláló cigány kisközösségének ma is, hetvennyolc évesen – nem utolsó sorban kivételes mestudásának köszönhetően – megbecsült tagja.

³¹ A kétfajta interpretáció mindegyike újraalkotásnak tekintendő, mert ez utóbbi is több, mint pusztá megismétlése az emlékezetben megőrzött anyagnak. HONTI J. 1962. 65. p.

Lakatos János meseuniverzuma

A világ, ahol a lakatosi mesehősök mindennapi életüket élik, meglehetősen egyéni. Ez az élettér a mesékbe szőtt részletekből ismerhető meg. Aligha járunk messze az igazságtól, ha úgy fogalmazunk, hogy a szerkesztőnk által megjelenített részletek egy ősi univerzum mozaikjai.³² A népi szövegek szövetéből rekonstruálható, legalább kontinensnyire becsülhető tér kiterjedése nehezen határozható meg. Nagyságára jellemző, hogy a szereplők hosszú ideig tartó, rendszerint több napot igénylő utazás után érik el úticéljukat.

A hősöknek az út során „*roppant nagy sötétségben*” is át kell repülniök, ami a számukra – de a hallgatóság, az olvasó számára is – ismeretlen világ leküzdendő nehézségeit jelképezi. Az utat megszakító hatalmas sötét foltok a veszély nagyságának érzékeltetésére szolgálnak, s arra utalnak, hogy a küldetést vállaló mesehős már az út pusztá megtételével emberfeletti teljesítményre kényszerül.

A szárazföld számos országot foglal magában. Ezeknek urai a hősökkel kapcsolatba kerülő, konfliktusba keveredő uralkodók, egyebek között: a *Zódogai király*, a *Napkeleti király*, a *Gyémántkirály*, a *Százszemű király*, az *Ezüstherceg* és mások. Lakatos meséiben az országok sajátos, eredeti módon nemegyszer mint „hatalmas királyi városok” jelennek meg. A királyi városokat afféle városállamokként láttatja a mesemondó, amelyekben egyszerre több, leggyakrabban fél tucat, egymás mellett regnáló király is élhet. Több meséjét jellemzi az alábbi – kisebb-nagyobb változtatással alkalmazott – kezdő formula, amelynek egyik, jellemző variánsát mutatjuk be:

³² Lakatos Jánosra is áll, amit NAGY Olga Cifra Jánosról állít: „Cifra János meséiben még benne van a mese tér- és időfelettsége, az a kozmikus lét, amely az életet nem redukálja a földi világra: a létbe beleérzi a mindenséget, a világon túli dimenziót is.” NAGY O. 1991. 24. p.

„Vót, hun nem, a hetedhét ország ellen, még az Óperenciás jeges tengereken is túl, egy nagy királyi város, hogy legalább vagy hat király uralta.”³³

A „hatalmas királyi város” uralkodóinak mindig csak az egyikét mutatja be a szerkesztő. Ezt a figurát Jafi az aktuális történet kívánalmai szerint kevés, de jellemző tulajdonsággal ruházza fel. Az uralkodó jellemzése a mesehőshöz való viszonyulása szerint alakul Lakatosnál: ha akadályozza annak előbbre jutását, a figura negatív vonásai kerülnek túlsúlyba. Ha a hőst segítő, elfogadó szerepet szán neki, miként alábbi példánkban is, a mesemondó rokonszenvenné teszi a király alakját:

„De ez a király nem bánta, ha szegény, ha koldus, ha vándorló, mindenkinek helyet adott (a birodalmában).”³⁴

A többkirályú birodalmi fővárossal induló expozíciók erősítik Jafi meseinek expresszivitását. A gazdagság effajta megjelenítése nagyobb nyomtatékot ad a hős nincstelenségének, felerősíti sorsának kilátástalanságát a pálya kezdőpontján. A történet efféle expozíciója egyben a lakatosi mesék hőseinek erejét, rendkívüliségét hangsúlyozza.

A mesék világának nagy távolságait a szereplők különleges járműveken, tükörajtós nagy hajón, repülő tündérszánon szelik át, de „hagyományos eszközök”: repülő bocskor, repülő szőnyeg is segíti a célba jutásukat. A mesebeli világot leggyakrabban csodás, beszélő állatok, bögejcsikók³⁵, illetve sárkányok és madarak, aranyasok, a Boldogság madara népesítik be. Az előbbieket közül leggyakrabban a bögejcsikók segítik a célba jutást, majd a hazatérést, az utóbbiak épp ellenkezőleg, a hősök hozzátartozóinak, jövődöbelijeinek elhurcolásában vesznek részt. Az úticélok elérésével a hősök, illetve az elrabolt, elvarázsolt, elátkozott hozzátartozók voltaképpen a világ egyik vagy másik, rendkívüli erőfeszítések árán elérhető végére jutnak. Az út megtételéhez megkívánt erőfeszítések a „felnyerés”, az átok alóli megváltás nehézségeit fokozzák emberfelettivé.³⁶

Lakatos János világlátása iskolázottsága, olvasmányai, életkörülményei okán jelentősen különbözik a jeles cigány mesemondóétól, ÁMI Lajo-

³³ Jafi gyakran alkalmazott mesekezdő formuláját a *Hóvirág és Téltündér* című tündérmesejéből idézzük.

³⁴ Részlet a *Jégország királya (Kúdos Károly)* című Lakatos- mese expozíciójából.

³⁵ A táltoscsikó lakatosi megfelelője.

³⁶ Lakatos János értelmezése szerint az „elátkozott” és az „elvarázsolt” egymást tökéletesen helyettesítő szinonimák, de szerinte az előbbi, baljóslatúbb hangulatú jobban illik a meseihez, ezért vált gyakoribbá, megszokottabbá. Úgy véljük, hogy a roma mentalitástól nem idegen átkozódás is közrejátszik a jelző halmozott használatában.

sétől.³⁷ Hazánk fővárosának helyzetét, lakóhelyétől való távolságát amazénál reálisabban ítéli meg, hasonlóan pontosan érzékeli Békés megye városainak a megyeszékhelytől való távolságát, s e viszonylatokat kilométerben megközelítő pontossággal tudja meghatározni. Ugyanakkor a meséinek részleteiből kibontakozó világot valóságosnak éli meg. Egyik beszélgetésünk alkalmával a világ legmagasabb pontjaként a varázslat alól felszabadító mag termőhelyét, a Nap pályáját határozta meg:

- „Milyen mag volt az, Jani bácsi?
- Örök éltető, meg bűnbánó, felszabadító mag, minden átok ellen való mag!
- És az hol terem?
- Ott, a Nap pályájánál, a mennybe! A Nap pályájánál terem, a mennybe!”

A menny ellenpontja, ebből következően a mesevilágnak térbelileg is legmélyebb pontja a pokol, Pluto birodalma, amelynek életébe a *Dankó* című mesében nyer betekintést az olvasó. Ez már a Föld felszíne alatti tartomány, ahol ugyancsak nagy veszélyek leselkednek hősünkre. A bajból háromlábú bögejcsikója segíti ki, aki azt tanácsolja neki, fenyegetse meg az ördögök királyát azzal, hogy templomot épít a pokol elé. E tanács megfogadásának köszönhetően sikerül ép bőrrel innen kijutnia.

Az alsó tartományok egyike a *Tüzeitenger* mélye, amely a *Vízi Gyula* c. tündérmesében jut hasonló, a hős életét megnehezítő, őt magát pusztulással fenyegető szerephez. Ez a két hely Lakatosnál az elátkozottság hazája, gonosz szándékú alakok uralkodnak e tartományokon, nemkülönben az ide átok által száműzött lelkeken. Az itt sínylődők többnyire bűntelenek, nem szolgáltak rá az átokra; elegendő volt szembeszállniuk a tartomány urának vagy más, bűvös tudással bíró *tudós* akaratával, máris megtörtént a személyes sorsukat megnehezítő, boldogságukat messzire űző átok. Mesénk egy jellemző részlete érzékelteti, milyen kevés kellett a mesehős bajba kerüléséhez:

„Lefeküdt a fiú házuk elibe. Nyár vót, szíp hóvilágos iccaka. Megnyílik az ég, hát egy hatalmas hajó, aranyhajó úszik le az ég peremiről. Kiszáll belőle a tündérkirálylány:

- Gyula, te úgy gondold, hogy elveszed a király jányát?
- Valahogy így gondoltam, de ugye, nem haragszol?
- Átkozott legyél a földön! Ne tudj meghalni, míg el nem hozod a világ túlsó résziről a Boldogság madarát!

³⁷ Ámi jellemzését lásd: ERDÉSZ S. 1968. I.

(*Mer senki nem vót, aki el tudja hozni a Boldogság madarát. Mer ha az kinyitotta a száját, a király összes hadseregét megölte, aki ment!*)

– *Hogy átkoztál?*

– *Úgy, hogy ne legyél addig soha boldog, sose tudj megállni, szaladj, mint a szederinda, míg el nem hozod a világ túlsó részéről a Boldogság madarát!*

Elment a jány.”

A föld alatti, tenger alatti tartományok mindig a világ másik végpontját jelentik. Bármi légyen is a feladat, a vitézi próba, ahhoz mindig el kell utazni (miként idézett példánkban is) a világ végére. Ám az is kiviláglik a mesekezdő formulákból, hogy a mesék helyszíne kivétel nélkül mindig *a világ túlsó vége*, ott vannak a *nagy királyi városok*, ott élnek a *felső királyok*.

Jafi meséiben a föld alatti világot *Alsó-India* névvel jelöli.³⁸ Ha egyáltalán lehetséges a hősökre leselkedő veszélyek és nehézségek rangsorolása, úgy az itteniek fokozottan fenyegetik a hős életét. A menny és *Alsó-India* között helyezkedik el *Felső-India*, ahol nappal a Nap ontja fényét, éjszaka a Hold meg a csillagok világítanak. (Hacsak valamely gonosz tudós, a *Világboszorkánya* vagy a *kilencvenkilencfelű sárkány* azokat el nem rabolja, s le nem viszi *Alsó-Indiába*!)

Ezt a napsütötte, ég alatti birodalmat tengerek tagolják. Az óceánnyi *Óperenciás jeges tenger* világokat választ el egymástól. Hatalmas kiterjedése miatt átkelni rajta csakis bűvös segítséggel lehetséges. A *Tűzestengeren* lévő cél elérése még ennél is nehezebb feladat; már a helyszín pusztá megközelítése is életveszélyes, csakis tudós segítők pontos időzítésű közreműködése és varázslat teszi lehetővé az eljutást, no meg a próbák során a sikeres kiállását.

A *Kékezüst tenger* egészen különleges tartomány: a kiválasztottak – miként a gyermek Jafi (és nyilvánvalóan a sokat emlegetett nagy példakép, *Anderson*) – gyalogszerrel is eljuthatnak partjára, a legtöbb ember számára azonban rejtve marad varázslatos világa. Valahol messze e tengeren, a partoktól távol található Meseország tündérszigete, ahol a Tündérr király sugaras kézfogása által válik valakiből meseszerkesztő. Ennek a szigetnek a partjai kizárólag a tündérek hajóján érhetők el, akik azonban csak a kivételes képességű kiválasztottakat engedik oda belépni.

³⁸ Az ősi hiedelemrendszernek a keresztény világfelfogással rokon, negatív szerepű, mindazonáltal a pokolnál kevésbé félelmetes alvilág-képzete más mesemondók hőseinek is gyakori úticélja. Jafi Nagy Olga cigány mesemondója, Cifra János Fekete Világnak nevezi. NAGY O. 1991. 31. p.

Mesealkotásának vonásai és forrásai

Mesemondónk a kincslátás erőteljes belső vízióit a valóság részeként éli meg. Ismeretségünk három évtizedet átfogó története során több alkalommal lehettünk tanúi a Jafi által belső vizualizációval megjelenített, a Körösök völgyében egykoron elsüllyedt, arannyal roskadásig meg rakott török bárkák verbálisan kivetített, expresszíven tolmácsolt mentális látványának.

Valószínűnek tartjuk, hogy egy-egy meséje megalkotásakor, „szerkesztésekor” hasonló folyamatok játszódnak le Jafi elméjében, hogy belső képalkotási képessége segítségére van a történet képsorának „kiszínezésében”, érdekesebbé tételében. Az sem vitatható, hogy a legtöbb jelentős mesemondó hozzá hasonlóan intenzív mentális életet él, ami vizualizációs képességeik jelentős mértékű fejlődését eredményezi, amint hogy Lakatos János esetében átlag feletti, spontán vizualizáció kialakulásához vezetett. Úgy látjuk, hogy e képesség megléte előfeltétele a mesealkotó hajlandóságnak csakúgy, mint a lebilincselő előadásmódnak, márpedig mindkettő a legjobbak sajátja.

Mesemondónk a város általánosan ismert, népszerű alakja; a rendszerváltozás utáni elfogadottságára utaló mozzanat, hogy ma is jó emberi kapcsolatokat ápol a város vezetőivel, ami – főként a roma kisközösség tagjai szemében – tekintélyét erősítő mozzanat.

Népszerűségének másik, nem lebecsülhető oka Jafi mesemondói kvalitásaiban keresendő: az idénymunkák hosszú estéin az általa szerkesztett tündérmesékkal éjszakába nyúlóan szórakoztatta társait.

Hangsúlyoznunk szükséges, hogy a magyar népmesekincs imponáló, aktív ismerete tette lehetővé tündérmeséinek azt a ritkán megtapasztalható motívumgazdagságát, amellyel tartósan magára tudta vonni hallgató-ságának figyelmét.

Ugyanígy több meséjében felfedezhető a nagy dán példakép, Andersen hatása is.

A mesékkel és mesemondással komádi közvetítéssel, legénykorában kezdett el megismerkedni. Első meséit egy Komádiból Sarkadra nősült kosárfonótól, CIRUCZA János mesemondótól tanulta meg. Elmondása szerint Cirucza az ötvenes évek elején, „ötvenegybe” működött, egyes alkotásait, mint pl. a Háromfejű sárkány vagy Az elrabolt királykisasszony címűeket megőrizte, és saját repertoárjába is felvette, később azonban ezeket már nem mesélte. Meséinek mintegy felét származtatja más mesemondóktól, de jobbára csak „építőanyagként” használja elődei tudását.

Mert Lakatos János nemcsak a népmesék motívumkincsét vette át tőlük, de éles szemmel észrevette, saját gyakorlatává tette, sőt továbbfejlesztette azok mesealkotó módszerét. Rájött például, hogy Cirucza képes volt repertoárját időről időre felfrissíteni, s ily módon ébren tartani hallgatósága érdeklődését.

Miben állott e tudás? A „titok” megfejtése nem volt túlságosan könnyű. A mesemondót éberren figyelő ifjú rivális annyit tapasztalhatott csak meg, hogy Ciruczának egy-egy mesét befejezve elég volt kimennie az udvarra, ott szétnéznie, s máris „vadonatúj” mesével folytathatta a „műsorát”. A célirányosan figyelő Lakatos észrevette, hogy a mesék egyes motívumai ismétlődnek csupán, amelyek a megváltozott kontextusnak köszönhetően új történetté állnak össze, új mese benyomását keltik.³⁹ Erre a – Lakatos János által szerkesztési eljárásnak nevezett – módszerre látunk jó példát a Jégország királya (Kúdos Károly) kettős című tündérmesében.

Az egyes motívumok vegyítése által – és részbeni, egyidejű megváltoztatása mellett (pl. az égigérő fán lakó griffmadár fiókáinak a vihartól való megőrzése helyett magát a griffmadarat kell megőriznie az elátkozott királytól a koldus fiának)⁴⁰ – a mesemondó, mondhatni, könnyed rögtön-

³⁹ A legismertebb cigány származású mesemondó, a korábban már említett Ámi Lajos meséinek szerkezetét elemezve idézi Dégh Linda idevágó gondolatát Erdész Sándor, mely szerint a hagyományhűség keretein belül maradó mesemondótípus a mesemotívumok rendhagyó összefüggésbe hozása által keletkezett új népmesék csak a leglényegesebb mozzanatokban egyeznek a típus ismert változataival, s csak többé-kevésbé illeszthetők a nemzetközi típuskatalogusok rendszerébe. „Formabontó” mesemondó kategóriája tökéletesen ráillik mind Ámi Lajosra, mind Lakatos Jánosra. DÉGH L. 1960. 41–42. p.; ERDÉSZ S. 1968. 39. p.

⁴⁰ Jafi szerkesztett meséjének ez a – részben módosított – motívuma megegyezik az AaTh 301. (Fejérlófia) mesetípus hasonló motívumával. Lakatos meseforrásainak teljes körű feltárásáról csakúgy, mint az általa felhasznált és gyakorta modifikált motívumkészlet számbavételéről és azonosításáról a feladat összetettsége okán eltekintünk.

zéssel, egy teljes szerkezetű, másik tündérmesét is beiktat.⁴¹ Az egyik történetből a másikba való, szinte észrevétlen átjutást, majd a zökkenőmentes visszatérést a főhős próbáról-próbára való biztos kezű vezetésével éri el. A meseszüzsék korábban önálló életére utaló mozzanatnak tetszik a redakció kettős címe, amely jobbadán a mesemondót hivatott emlékeztetni a születő történet követendő dramaturgiai fordulataira.

Az illusztráció és az áttekinthetőség kedvéért álljon itt e mese váza, amelyre a cselekmény épül:

- a) *Koldus fia a király város leggazdagabb emberének szolgálatába áll;*
- b) *hamis vád miatt életét mentve menekül, tenger révészénél talál menedéket;*
- c) *a révész segítségével eljut Tündérországba, itt a Tündérkirályt szolgálja, annak leányával egymásba szeretnek;*
- d) *a Tündérkirálytól ellopott tündérbakó révén a világ első vitézévé válik;*
- e) *tündérbakó révén gondoskodik koldus szüleitől, bosszút áll rossz-akaróin, majd visszatér Tündérországba;*
- f) *Jégország királyának megbízása alapján elindul megszerezni a király számára a Ződági király leányát, feloldja őt az átok alól, de a királylány belészeret, így dolgavégezetlen tér vissza Jégországba;*
- g) *Jégország királyától megtudja, hogy Tündérországot elvarázsolta Pokolkirály;*
- h) *a révész feleségétől kapott mákoskaláccsal megveszteget egy ördögöt, aki segítségére van az első két próba teljesítésében;*
- i) *a Tündérkirály lányától kapott két kicsiny juh segíti a harmadik próba teljesítését;*
- j) *a griffmadár megőrzésével megmenti két tündérsógorát a Világ-boszorkányától, végül elnyeri a Tündérkirály lányának kezét.*

Másik átadója KOPPÓ József, úgyszintén komádi származású, de cigány nemzetiségű, Lakatosnál szintén jóval idősebb férfi, foglalkozására nézve primás volt. Adatközlőnk így minősíti – tudásban rövid idő alatt

⁴¹ Jégországba való visszatérése után hősünk kalandjai az AaTh 462. típushoz (Pokolból megszabadított királylány) hasonló történetben folytatódnak. Lakatos a mesébe illeszti az AaTh 469. (Két csodás ökör) néhány elemét is, a döntő szerepű hálás állatokat azonban – néki inkább tetsző módon – „két hím juhnak” nevezi.

túlszárnyalt – mesterét, Ciruczát, s másik, fiatalabb tanítóját, Koppó Jó-zsefet:

„– Komádiba vót, világhírű mesetanár vót... (Én is szerkeszték, majd meg fogja látni!) Hát meghallottuk, hogy Cirucz Jani jó mesés, világhírű mesés. De űtet is lekonyítottam én egy év alatt, űtet is, meg Koppót is. Aztán űk jöttek énhozzám.”

Korántsem lebecsülő ez az értékelés, a mesemondó-szerkesztő individuum sokkal inkább saját tehetségének kidomborítására idézi fel a mester és tanítványa versengését eldöntő egy éves időszakot.

Jellemző, hogy máig pontosan emlékszik mesterei repertoárjának fontosabb darabjaira, cím szerint is, de azt is pontosan számon tartja, saját mesekészletének mely részei átvételek, s melyek saját szerkesztésű alkotásai. A gyűjtés folyamán több alkalommal is előfordult, hogy Jani bácsi vagy népszerűbb – általa is szívesebben fogadott – nevén: Jafi, a vasútállomásról jövet frissen szerkesztett mesét mondott magnetofonra. Az „igazi” mesemondó szerinte az, aki – miként ő maga – szerkeszteni is tud. Értelmezésünk szerint a „szerkesztés” a zenei improvizációhoz hasonlítható eljárás: adott szerkezetre épülnek a fantázia szülte új elemek csakúgy, mint a más meséből ideillesztett motívumok.

Hogy a meseszerkesztés-improvizáció nem ismeretlen jelenség a cigány mesemondók gyakorlatában, jól érzékelteti DÖMÖTÖR Ákos alábbi jellemzése:

„A cigányok között igen sok változtató típusú népi előadóművész van, aki szabadon, szinte megkötöttségek nélkül szövi össze elbeszéléseit. Ezek a narratív együttesek a szóhagyományban igen nehezen tipizálhatók, mert egyedi jelenségek.”⁴²

Kétségtelenül e tág műfaji kategóriába sorolhatóak Jafi tudatosan hoszszúra szerkesztett, gyakorta új mesetípusként értelmezhető alkotásai. A mesemondás képessége fiatal korától sajátja a most hetvennyolc éves Lakatos Jánosnak. Mesemondóként való ismertsége – mint láthattuk – jócskán meghaladja lakóhelye határait, hiszen meséit számos Békés megyei település lakói hallgathatták, de fővárosi munkavállalásai idején is gyakran mesélt a munkásszállókon vagy más összejövetelei helyeken.

⁴² SINKÓ R., L. – DÖMÖTÖR Á. 1990. Bevezetés. 7. p.

A meseszerkesztés fogalomkörének általa használt értelmezését világítja meg magnetofonra mondott egyik alkotása, *A Mesekirálynál* című mese. Ebből – a lakatosi mesevilágban kevésbé tipikus – narratívumból meseszerkesztővé válásának „igaz” történetét ismerhetjük meg; e meséje ily módon kulcsa lesz a mesemondó világára nyíló ajtónak.

Az önéletrajzi elemekkel átszótt tündérmese főbb elemei:

- a) *A Sarkadon mesét hallgató kisfiú, Jafi megtudja, hogy a Kékezüst tengeren van Meseország, ahol a tündérek élnek, s ahol a vágyott meseszerkesztést meg lehet tanulni;*
- b) *családtagjai, tanítói féltésből tagadják ennek létezését, őt magát lebeszélnek a nagy útról;*
- c) *Jafi elindul Sarkadról, a Gyepes folyócska mentén, majd hosszú vándorlást követően elér a Kékezüst tenger partjára;*
- d) *kékezüst csónakon az őt váró tündérek elviszik a csakis ilyen módon elérhető Mesekirály szigetére, ahol egy nap egy esztendő;*
- e) *a Mesekirály három kérdésére adott helyes válasz és a királlyal való sugaras kézfogás után válik Jafi meseszerkesztővé;*
- f) *az Igazság tündére a tündérek kertjébe kíséri, megajándékozta az Igazság almájával, így többé nem csalhat, nem lophat és nem hazudhat; ráadásul a kertben termő ifjító szőlő és a szomorúakat felvidámító szőlő egy-egy fürtjét kapja a tündérektől, amit a bakójába tesz;*
- g) *mesei betét: mesét mond a tündéreknél a boldogságot kereső szultánfiról;*
- h) *a legényke fehér hajú férfivá érik, a tündérek szánkón röpítik haza, ahol, Bihar megyében nagy változások várják;*
- i) *a kétféle varázsszőlő segítségével megfiatalítja édesanyját és a többi idős embert, megvigasztalja a munkanélküli fiatalokat;*
- j) *mesei betét: a sarkadiaknak és az őt figyelő tündéreknél elmondja a meseszerkesztői tudás megszerzését bizonyító Jóbogát és a Százszemű király című tündérmesét.*

A történetből kiderül tehát, hogy Jafi kisgyermekkorában Sarkad egyik neves mesemondójától értesült arról, hogy *Anderson* (sic!), a nagy dán előd hol és miként szerezte világra szóló, a fáradságos mesetanulást mellőző tudományát.

E tudás forrásának rendkívüliségét és jelentőségét kívánja hangsúlyozni meseszerkesztőnk az általa gyakran emlegetett Andersen személyével, a nagy dán mesemondó képzeletbeli útjának huszadik századi, mentális megisméltésével: önmaga Meseországba / Tündérországba jutásával, az ottani hármas próba kiállításával.

Nem maradhat kétségünk afelől, hogy a Jafiban *ab ovo* meglévő bölcsesség is kellett a szellemi próbatétel sikeres kiállításához. A Mesekirály tűzsugaras kézfogása sem pusztán formalitás: képletesen szólva a beavató e gesztussal ismeri el meseszerkesztőnk morális emelkedettségét, a kivételes megtiszteltetésre méltó voltát. Ez a megpecsételő elismerés avatja mesemondónkat *szerkesztővé*.

Az adatközlővel folytatott mese közti beszélgetések egyikéből idézett alábbi néhány sor rámutat, hogy Jafi fejében még a mesélés megkezdése előtt készen áll a mese egy *lehetséges* szerkezeti vázlatára, amiből fel tudja építeni a bonyolult szerkezetű, sok szereplőt felvonultató történetet:

„Ha akarom, most is (bele)vághatok, csak várhatok egy kicsit? És akkor hogy tudják meg útet, hogy hun van?...Egy szóttésbe beleírja, több szóttésbe a nevit, hogy: »A rablók fogságába vagyok!« És akkor elküldik a herceghe, és azok ki tudják olvasni, és elmennek, megfogják a betyárokat. Értem?! És még hogy a jány, hogy hova jut majd! Hogy hova jut, és mi lesz a jányval? Értem?! Mert ezt meg elrabolják egy tengerparti majálisrul, ezt a jányt. Elviszi a sárkány! Oszt közbe születik egy kistestvére neki, e meg majd utána (megy)! Ejnye, hát ez: mese! Mondtam én, figyelje meg csak, milyen szép ez!”

A mese szerkezetét megelőlegező vázlatnak a gyűjtővel való megismertetése korántsem tipikus Lakatosnál; a jelzetten kívül csak egyetlen alkalommal került erre sor. (Az viszont nemritkán fordult elő, hogy a gyűjtő jelentős erőfeszítése kellett az elkalandozó mesemondónak a kívánt mederben tartására, azért, hogy a mese rögzíthető legyen. Mint ahogy általában is nehezen irányíthatónak bizonyultak beszélgetéseink. Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a felvétel napján, 1988. június 24-én nem sikerült felvenni a vázlatban megígért Lakatos-mesét, az Ezüsterceget, mivel a mesemondónak vissza kellett térnie lakóhelyére.)

A vázlat így vázlat maradt. Amikor – egy jóval későbbi időpontban – sort kerített Jafi az azonos című mesére, abban – a vázlatához képest – több, improvizatív jellegű változtatást hajtott végre, ami világosan jelzi alkotói eszköztárának gazdagságát.

A közösséget szórakoztató hagyományközvetítők díjazása sokáig kívül rekedt a vizsgálódás körén, főként szórványadatokat ismer a kutatás. Magunk egy deszki szerb énekmondónk elbeszéléséből tudjuk, hogy szolgáltatásukért kivételes alkalmakkor jelentős summát is kaphattak.⁴³

Lakatos János idevágó adatközlései azért nagyon fontosak, mert általuk megtudhatjuk, hogy mesemondónk tanítója kisebb kiadásait (dohányának, a lámpájába szükséges petróleum költségeit) a szokásos, a hallgatósága által elfogadott tarifáért, a rendszeresen végzett mesemondói szolgáltatásáért kapott pénzből fedezhette:

„Mesélés, az más estéken volt, téli nehéz estéken jött a mesélés. Mondjuk, már elunalmasodott a világ. Akkor eljöttek, kettő-három:

– Híjátok el, mesélni!

– Csak egy pakli zöld dohányért! Egy pakli zöld dohány 11 fillér volt, egy sárga 13, tetszik érteni, egy nyolcas meg 24 fillér... Mikor mentünk, akkor vittünk, mer akkor még fillér, pengő vót, vittünk egy pakli dohányt, meg petróleumra valót, meg amiér citeráltak. Na, amikor véget ért a citeratánc:

– Ki eszik főtt tengerit? Hát ettek, akik ettek.

– Mesét akarunk hallani! Négy fillért kellett fizetni a petróleumba, mert a lámpa égett.

– Na, én adok hat fillért!

– Jól van, köszönöm, fiam! Te tennap se, tennap előtt se hoztad el a petróleum árát! Adott a következő 10 fillért.

– Hozok egy pakli dohányt!

Na, leült, oszt kezdte:

– Vót hetedhét országra...”

Ez az adatsor arra is rávilágít, hogy a második világháború előtt a be-köszönő tél egy-egy hosszú estéjén miként múltatták az időt a fiatalok, hogy Sarkadon többé-kevésbé folyamatosan volt közönsége a mesemondónak, s hogy a fiatalok igényelték a mesét.

Megszerzett tudását itthon kamatoztatván – földi tanítói példájára – igény szerint maga is tartott meseesteket. Ezek szokott, rendes helye az akkortájt népszerű sarkadi cigány mesemondó, *Antó Kis Károly* (Károly bácsi) háza volt. A közösségi szórakozás e kitűnő alkalmaira általában heti rendszerességgel került sor. Az esztendő eseménytelenebb időszakát kel-

⁴³ NOVKOV Mláden egy alkalommal, a harmincas években a battonyai szerb templom védőszent-ünnepén egy, az anyaországból áhozott ének megtanításáért négyszáz liternyi bor kocsmái árának megfelelő összeget, kettőszáz pengőt kapott egy szerb nagyzagdtától. GRIN I. 1977. 96. p.

lemesen múlatni kívánó hallgatóság ilyenkor szívesen gyűlt össze a Hajdú utcai házban, hogy a jobb világ eljövételében való reménye ismételten megerősítést nyerjen. Tehetsége révén az ifjú Jafi csakhamar jogot szerzett, hogy a gazdag repertoárral bíró, tehetséges mesemondókkal egy sorban mondhasson mesét. Mestereinek tudását méltató, fentebb idézett szavaiból kiviláglik, hogy a mesélők között valóságos versengés folyt.

Látni való, hogy Jafi tudatosan készült a heti egy alkalommal összejövő hallgatóság kegyeinek elnyerésére. Jóllehet, magától a mesemondótól tudjuk, hogy a meseinterpretáció némi – az akkori viszonyokat tekintve korántsem lebecsülendő – fizetséggel járt, bizonyosra vehető, hogy a meseszerkesztő individuummá válásában legalább ekkora jelentőséget kell tulajdonítanunk az ifjú mesemondó becsvágyának.

A körülmények szerencsés alakulása, az inspiratív környezet, a mesélők vetélkedése kétségkívül hozzájárult Lakatos hosszú meséinek megszületéséhez.

A késő őszi és téli hónapokban Jafi heti egy estéje mesemondással telt. Közönsége ezekben az években főként rokonokból, ismerősökből, többnyire fiatalabb felnőttekből verbuválódott. Egy-egy ilyen estén tízhúsz ember is eljött, hogy a csekély, de korántsem mellékes tiszteletdíj fejében megfélekedhessen a való világ gondjairól-bajairól.

Szólnunk kell az individuum egy fontos, a szerkesztővé válás folyamatában kialakuló személyiségjegyről, *alkotói tudatáról*. Lakatos János szerint a meseszerkesztő legfontosabb ismérve, hogy nem kell tanulnia a meséket, ezért (a Meseország királyától ajándékba kapott tudásának köszönhetően) *magától tud* mesélni. Márpedig így mesetudása magától értetődően kimeríthetetlen, repertoárja folyamatosan bővíthető. Ez a körülmény őt magabiztos, különleges tudására okkal büszke meseszerkesztővé teszi, aki joggal vélekedik úgy, hogy méltó utódja a nagy Andersennek.

Másként fogalmazva: *a magától mesélő* meseszerkesztőt az jellemzi (Jafi nemegyszer utalt ebbéli képességére), hogy bármely élményéből, kicsiny meserészletből vagy motívumból kiindulva képes létrehozni egy-egy bonyolult szerkezetű mesét, amellyel a gyakorlati kíváncsiság szerinti időtartamig – akár harminc-negyven percen által – képes magához vonzani hallgatóságának figyelmét. Itt kell megjegyeznünk, hogy Jafi tündérmeséi kettő, gyakorta három népmese motívumait egyesítik, esetenként több mese kontaminációjával jönnek létre. Mindez bonyolult szövetű, az általában szokásosnál jóval hosszabb lélegzetű népi alkotások létrejöttéhez vezetett, amelyek csak nehezen sorolhatók az ismert mesetípusok keretei

közé. A teremtő könnyedség „*a dal szüli énekesét*” babitsi gondolatát látszik igazolni.⁴⁴

A csak ritkán asztalhoz ültethető idős embertől az évek folyamán közel harminc meseszöveget rögzítettünk.

Lakatos kitűnő emlékezetű szerkesztőnek bizonyult: meséinek fejezetei logikailag kifogástalan rendben követték egymást, szereplőinek sokaságát mindig fölényes biztonsággal mozgatta. Egy-egy alkalommal általában egyetlen mesét mondott magnóra. Ritkán hagyta félbe történeteit, de amikor – általában egy hónapnyi idő elteltével – be kellett fejeznie meséjét, elegendő volt belehallgatnia az előzőleg felvett szöveg utolsó mondataiba. Meséinek hossza változó, de – minthogy az olykor pazarlóan bonyolított meseszöveg szemében értékmérő – időtartamuk szinte kivétel nélkül meghaladja a harminc percet. Két ülésben elmondott tündérmeséi általában kétszeres hosszúságúak.

Végezetül, a mesei alkotások lejegyzési módjára rátérve elmondjuk, hogy a mesélő által használt sarkadi tájnyelv hangtani, az ige- és névszóragozásbeli jellegzetességeit csakúgy, mint a mesemondó mondatszerkesztésének – a köznyelvtől olykor jelentős mértékben eltérő – sajátosságait, frazeológiájának egyéni vonásait (például fokozásait, szóhalmazait, esetleges kihagyásait) következetesen tiszteletben tartottuk. A szövegben kizárólag kisebb, a jobb megértést elősegítő korrekciókat, rövidítéseket, szókihagyásokat hajtottunk végre.

⁴⁴ A magát Andersenhez (nemegyszer mint meghaladott elődhöz!) mérő Lakatos János az újraalkotás folyamatában nemcsak hallgatóságát bővíti el (miként a mesék gyűjtőit is), de önnön leleményessége az alkotót sem hagyja érintetlenül: vitathatatlan tehetségének köszönhető rögtönzési képessége birtokában korlátlanul érzi a mesék újraalkotásának, új történetek szövésének lehetőségét.

Irodalom

BÁLINT SÁNDOR

1975 *Tombác János meséi*. Budapest

BERZE NAGY JÁNOS

1957 *Magyar népmesetípusok I–II*. Pécs

DÉGH LINDA

1960 *Az egyéniségvizsgálat perspektívái*. *Ethnographia*, LXXI. évf. 28–44. p.

DOMOKOS SAMUEL

1957 *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*. Budapest

DÖMÖTÖR ÁKOS

1962 *Sarkadi népmesék*. Gyula. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 34–36.)

EPERJESSY ERNŐ

1991 *A három sorsmadár. Órtilos beás cigány népmesék*. Budapest. (Ciganisztikai tanulmányok, 8.)

1994 *A cigány néprajzi kutatások időszzerű feladatai*. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 2. – Studies in Roma (Gipsy) Ethnography 2*. Salgótarján. 17–25. p.

ERDÉSZ SÁNDOR

1968 *Ámi Lajos meséi I–III*. ÚMNGy XIII. Budapest

ERDŐS KAMILL

1989 *A Békés megyei cigányok. Cigány dialektusok Magyarországon*. In: Vekerdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba. 57–88. p.

GRIN IGOR

1977 *Szerb népdalok a Délkelet Alföldről*. In: Balassa M. Iván – Dékity Márk (szerk.): *A magyarországi délszlávok néprajza 2*. Budapest. 92–109. p.

1985 *Két szerb népmese a Délkelet-Alföldről*. *Békési Élet*, 3. sz. 305–314. p.

1988 *Négy kisalföldi (Moson megyei) horvát népmese*. In: Tarján G. Gábor (szerk.): *Hidak. Tanulmányok a magyarországi délszlávokról*. Budapest. 89–118. p.

2002 *Egy sarkadi mesemondó*. In: Szatmári Imre (szerk.): *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 23. Békéscsaba. 379–406. p.

2003 *Egy sarkadi népi mesemondó, aki szerkeszti a mesét. (Lakatos Jánosról és tündérmeséiről)*. *Ethnica*, V. évf. 4. sz. 126–128. p.

HONTI JÁNOS

1962 *A mese világa*. Budapest

KRUPA ANDRÁS

1984 *Rozprávky naničky Žofky. Zsofka néni meséi*. Békéscsaba

MÁRKI SÁNDOR

1977 *Sarkad története*. Budapest

NAGY OLGA

1991 (Gyűjtötte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta): *Cifra János meséi*. Budapest

1996 *Villási, a táltosfiú. Mezőbándi, szucsági és mérai cigány népmesék*. Budapest. (Ciganisztikai tanulmányok, 9.)

ÓRTUTAY GYULA – KATONA IMRE

1956 *Magyar paraszttmesék I*. Budapest.

SINKÓ ROZÁLIA, L. – DÖMÖTÖR ÁKOS

1990 *Cigány mesék és mondák Békés megyéből*. Budapest. (Ciganisztikai tanulmányok, 7.)

SZENDREI ESZTER

1996 *Két hajdani hajdúváros török kori mondái*. In: Grin Igor, Réthy Zsigmond, Szabó Ferenc, Szatmári Imre (szerk.): *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 16. Békéscsaba. 297–304. p.

VEKERDI JÓZSEF

1989 *Erdős Kamill szerepe a hazai és külföldi cigánykutatásokban*. In: Vekerdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba. 7–12. p.

UJVÁRY ZOLTÁN

1994 *A cigánység néprajzi kutatásának néhány kérdéséről*. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 2. – Studies in Roma (Gipsy) Ethnography 2*. Salgótarján. 32–35. p.

*J*afi in Fairyland

(Gypsy folk-tales from Sarkad)

(Resumé)

*P*ublishing some thirty Hungarian language Gypsy folk-tales our book shows an up till now unknown part of the oral traditions of Sarkad town and at the same time it expands considerably the existing knowledge about the prosaic folk-poetry of the Békés County Gypsies.

The Lowland – as Linda Dégh also refers to it – was regarded by the ethnographics for a long time as a great region being less inspiring for the creation of folk-tales.

Till the sixties of the last century no folk-poetry publication had been originating from Sarkad, from the sometime Heyduck settlement, that had belonged in olden times to southern part of Bihar County. At this time was issued the work of Ákos Dömötör, that published the folk-tales of Sarkad. In this work was published the tale repertory – consisting of mainly shorter pieces – of two local tale-tellers. These data – some half of them were imported from Transylvania – and the valuable sentences of Eszter Szendrei, remembering the founders of the settlement, were the only known prosaic oral traditions of the settlement so far.

The data of recent revelations in Sarkad put in a new light, and at the same time they make groundless the earlier degrading opinion regarding the folk-tales of the lowland.

Concerning the person of János Lakatos, he is a real tale-teller individual, who is to be regarded as an excellent pursuer of the folk-tales traditions. The most of the folk-tale works told by him are belonging to the fairy-tales, hero-tales and short tale-stories, but also some historical and local legends can be found in the collection.

The works and texts of Lakatos are based on the living conditions of the Gypsies, but at the same time they are tale contaminations with complicate structure and with several characters. These works are giving evidence of his profound knowledge of the Hungarian folk-tale tradition

and makes perceptible what a creative energy is involved in the cultural assets of the ethnic small communities living in symbiosis.

The today seventy eight-year-old tale-teller – who consciously compares himself with Christian Andersen to the great Danish tale-teller – was for several decades the entertainer of the Gypsy small community of Sarkad. As an organizer (or as he liked to call himself the „main contractor, independent foreman”) of seasonal works – that provided job opportunity for his fellows – he gained immense experience in the tale-telling, and during that he made use of his tale editing knowledge learned by close observation from his both teachers of Gypsy and Hungarian nationality.

The bests of his tale works, as the result of a patience requiring collecting work lasting for one decade and a half, is offered now for the readers.

Igor Grin

Jafi im Märchenland

(Zigeuner-Volksmärchen aus Sarkad)

(Resümee)

Unser Buch macht durch die Veröffentlichung von etwa dreißig Zigeuner-Volksmärchen einen bis jetzt unbekanntem Bereich der oralen Traditionen der Stadt Sarkad bekannt und erweitert zugleich bedeutend die vorhandene Wissenschaft der prosaischen Volksdichtung der Zigeuner des Komitats Békés.

Die Tiefebene – wie auch Linda Dégh erwähnt – galt für die Ethnographie lange als eine große, für die Geburt von Volksmärchen als eine wenig inspirative Landschaft.

In Sarkad, in der ehemaligen Heiduckensiedlung, die einst zum Süd-Bihar-Gebiet gehörte, wurde keine volksdichterische Publikation bis zu den sechziger Jahren des letzten Jahrhunderts geboren. Zu dieser Zeit wurde von Ákos Dömötör das Werk über Sarkader Volksmärchen veröffentlicht, in dem das überwiegend aus kürzeren Stücken bestehende Märchenrepertoire zweier örtlicher Märchenzähler publiziert wurde. Diese Daten, die etwa zur Hälfte aus Siebenbürgen stammen und wertvolle Sätze von Eszter Szendrei enthalten, welche an die Gründer der Siedlung erinnerten, stellten die bis jetzt bekannte mündliche Prosaüberlieferung der Siedlung dar.

Die Angaben der gegenwärtigen Aufdeckungen in Sarkad setzen den früheren, degradierenden Standpunkt bezüglich der tiefländischen Märchen in ein neues Licht und machen ihn zugleich unhaltbar.

János Lakatos ist ein echtes Märchenzähler-Individuum, der zu den ausgezeichneten Fortsetzern der ungarischen Volksmärchentraditionen gezählt werden muss. Die Mehrheit der mehreren Dutzend von ihm erzählten Volksmärchen gehören jeweils zur Kategorie der Feenmärchen, Heldenmärchen bzw. Novellenmärchen, jedoch sind in der Sammlung auch eine geschichtliche und eine lokale Sage zu finden.

Die Geschichten von Lakatos stellen über eine komplizierte Struktur verfügende, mehrfigurige Märchenkontaminationen dar, die in den Lebensverhältnissen des Zigeunertums verwurzelt sind und zugleich eine gründliche Kenntnis der ungarischen Volksmärchentraditionen aufweisen. Sie zeigen deutlich, wie befruchtend und bereichernd die kulturellen Güter der in Symbiose lebenden ethnischen Minderheiten aufeinander wirken können.

Der sich selbst selbstbewusst mit dem großen dänischen Märchen-erzähler Christian Andersen vergleichende, heute achtundsiebzig Jahre alte Märchenerzähler, war jahrzehntelang der Amüsant der Sarkader Zigeuner-Gemeinde. Als Organisator von Saisonarbeiten – oder wie er sich selbst mit Vorliebe nannte: „Hauptunternehmer bzw. unabhängiger Brigadeleiter“ – bot er seinen Kameraden Arbeitsmöglichkeiten an und sammelte gleichsam riesige Erfahrungen im Märchenerzählen. Hierbei konnte er die sich von seinem zigeunerischen bzw. ungarischen Lehrer abgeschauten Kenntnis der Märchenverfassung gut anwenden.

Wir präsentieren den Lesern die beste Auswahl seiner Märchenwerke als das Ergebnis einer Sammelarbeit, die eine bedeutende Geduld erforderte und etwa anderthalb Jahrzehnte dauerte.

Igor Grin